

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ МІФУ ПРО НАРЦИСА ТА НАРЦИСИЗМУ В «МЕТАМОРФОЗАХ» ПУБЛІЯ ОВІДІЯ НАЗОНА

Поети і прозаїки, філософи і психологи нерідко зверталися до міфа про Нарциса у своїх творах, критичних статтях, наукових розвідках, щоденниках, листуванні. Апеляція до образу Нарциса та явища нарцисизму пояснюється прагненням митців і вчених зрозуміти себе, досягнути таїни людської психології та буття.

Міф про Нарциса впродовж багатьох століть був предметом численних досліджень, автори яких намагалися зрозуміти та витлумачити характер і поведінку носія нарцисичних ознак. В українському літературознавстві спроби дослідити окремі прояви нарцисизму містяться у ґрунтовних працях О. Білецького (проблеми саморефлексії та інтроспективний нарцисизм), Н. Гаврилюк (образ Нарциса у творчості О. Білецького), М. Гірняк (проблема авторської свідомості та дзеркального відображення у творчості В. Петрова-Домонтовича), Т. Гундорової (проблеми естетизованої дзеркальності та нарцисичні ознаки персонажа у творчості О. Кобилянської), М. Ільницького (проблеми двійництва у творчості І. Франка та Ф. Достоєвського), Г. Левченко (проблеми психоаналітичної інтерпретації прози О. Кобилянської), А. Печарського (нарцисичні прояви особистості в творчості В. Винниченка та В. Підмогильного), І. Чернової (образ Нарциса в поезії О. Олеся). Літературознавці створили багато цікавих праць про інтертекстуальні зв'язки, поетичні порівняння образу Нарциса з іншими образами античної міфології, зокрема з Орфеєм, Пігмаліоном, Химерою, Протеєм, Едіпом (Р. Меґовен (R. Magowan), Дж. Рейпер (J. Raper), Дж. Расел (J. Russell), В. Гамільтон (V. Hamilton).

Співіснування в образі Нарциса рис різко протилежних – глибокої самозакоханості та усвідомлення своєї приреченості і водночас прагнення до самопізнання – зумовило незгасний інтерес до цієї суперечливої постаті до цього часу.

Окреслюючи причини життєвості міфологічного матеріалу, А. Нямцу зазначав, що «в новому варіанті утворюються оригінальні подієво-семантичні домінанти, здійснюється трансформація канонічних поведінкових комплексів, руйнуються усталені стереотипні сприйняття» [2, с. 71].

Наше дослідження вимагає передовсім розгляду протосюжету про Нарциса, якого кожний реципієнт сприймав та інтерпретував по-своєму.

Існує кілька варіантів етіологічного міфу про Нарциса [див. 1]. Давньоримський поет Публій Овідій Назон один із перших серед античних авторів у поетичній формі відтворив історію Нарциса. Розповідь про міфологічного героя входить до третьої книги поеми «Метаморфози» («Перевтілення»), написаної Овідієм приблизно у 8 році до н. е.

Овідій докладно відтворив міфологічну історію Нарциса: його розповідь охоплює події до народження героя, відтворює життя та смерть

Нарциса, висвітлює події, що сталися після смерті юнака. Поет згадує пророцтво віщуна Тиресія про майбутнє Нарциса, який міг би прожити довге життя за умови, якщо ніколи сам себе не побачить. Ця невеличка частина тексту в Овідія виконує роль своєрідного заступу до основної розповіді про долю Нарциса.

Овідій ділить розповідь на два окремі епізоди, до яких додає кілька тематичних елементів, розвинутих менш детально. У першій частині розповідається про Ехо (епізод названо на честь головної героїні та однойменного мотиву), про нерозділене жіноче кохання, що втілюється в образі німфи Ехо, завжди готової відгукнутися на людський голос. Саме Овідій уперше поєднав теми Ехо й Нарциса, що можна пояснити аналогічністю мотивів: Нарцис, уведений в оману власним голосом, не розуміє походження і значення слів, а Ехо повторює лише останні, сказані до неї слова. Цей мотив можна назвати мотивом помилкового враження або ілюзії, особливо важливий він у другому епізоді розповіді Овідія, де йдеться про відображення. Проблема ілюзії стає центральною темою в Овідія.

В епізоді про відображення Нарцис двічі помиляється: перший раз, коли не розуміє, що бачить своє відображення; другий – коли говорить, не усвідомлюючи, що чує відлуння, бо Ехо повторює сказане до неї Нарцисом, а юнак вважає, що вона розмовляє з ним. Мотив ілюзії тісно пов'язаний з мотивом краси. Коли герой народжується, його зовнішність описується, не вказується, за що він і «(...) тоді вже був гідний любові» [3, с. 76]; коли ж герой досягає повноліття (16 років), то стає бажаним, але дуже лихим, хоча все ще не йдеться про його красу: «Скільки в ту пору дівчат, скільки хлопців за ним упало!» [3, с. 58]. І лише коли юнак побачив своє відображення у воді, Овідій описує його, але не прямо: змальовано його відбиток у плесі. Спочатку поет порівнює його зі статуєю: «Ось він над нею завмер, наче різьблений мармур пароський» [3, с. 60], крім того, наголошує на тому, що герой бачить нерухомий образ, і лише згодом розповідає про взаємодію почуттів та рухів, яку спричиняє відображення. Нарцис сприймає відображення як щось реальне, а читач – як портрет (ікону). Цей мотив портрета (іконічний мотив) переважно властивий витворам мистецтва. Пластичної завершеності розповіді Овідія надають зображення весни, молодого героя і водного плеса – описи нерухомих образів, і навіть якщо певний рух у них спостерігається, то розглядається він крізь призму статичності – пейзажу чи портрета. Відсутність руху стала необхідною умовою для створення оптичного феномену відображення, яка слугує іконічним цілям. При цьому статичність змальована так, що створює ефект бездиханності, викликає низку заперечень, які підкреслюють відсутність руху та життя. Стиль Овідія містить зображальні та іконічні елементи.

Розглядаючи мотив помилкового враження, реципієнт не сумнівається щодо статі образу побаченого у воді: «Хлопче, куди ти?» [3, с. 79]. Мотив одностатевої любові є другорядним і вводиться ще на початку розповіді.

Епізод про Ехо містить згадку про «плач покинутої» [7, р. 2] через нерозділене кохання, пов'язаний з думкою про помсту. Своєю чергою, цей

мотив розплати трактується як певна психологічна проблема – її часто поєднують з мотивом помилкового враження, що також видається цікавим з позицій психології. Нарцис нікому не відповідає взаємністю він навіть не може торкнутися незнайомця, якого бачить у воді (своє відображення). Саме тому мотив нерозділеного кохання в епізоді про Ехо пов'язаний з епізодом про відображення, який далі переплітається з епізодом про злочин і покарання. Багато авторів, які продовжували традицію Овідія, стверджували, що ці мотиви органічно пов'язані між собою (Павсаній), що мотив нерозділеного кохання зустрічається в обох епізодах розповіді про Нарциса, а мотив відображення простежується також на рівні підтексту. Нарцис закохується в іншу людину (так він думає). Через цю помилку він розмовляє з лісом і спочатку описує свої почуття до «незнайомця», які сприймає як результат побаченого. Опис переходить у пряме звернення до «незнайомця», і в монологі Нарциса йдеться саме про подібність «незнайомця» до нього самого. Після відкриття, упізнання герой ставить низку збентежених питань, які йдуть одне за одним у чіткій послідовності, надаючи розповіді психологічного напруження. Нарешті Нарцис усвідомлює, що натрапив на складну ситуацію. Проаналізувавши текст, доходимо висновку: Нарцис не закохується у своє відображення, бо не усвідомлює, що бачить саме себе. Впізнавши себе, він не захоплюється власною красою, а впадає у відчай – такий глибокий, що бажає собі смерті, бо до нього прийшло розуміння – «незнайомиць» є ілюзією. Він усе ще любить того, кого бачить, і не тому, що це його відображення, а через те, що він – красивий. Завдяки мотиву впізнання епізод про відображення поєднується в Овідія з мотивом помилкового враження: «Ось на зелену траву він поник головою, і меркнуть очі, що ними в свою ж таки вроду так пильно вдивлявся» [3, с. 80].

Мотив упізнання, як вже зазначалося, уперше з'являється у вступі до міфу – у пророцтві Тиресія, який стверджував, що Нарцис доживе до старості, «Якщо сам себе не побачить» [3, с. 76], й оповідач запевняє, що так і станеться: «Довго слова ці здавались безглуздям; та ось прояснились ходом подій – небувалою пристрастю й смертю Наркіса» [3, с. 58]. Хоча між пророцтвом і впізнанням існує логічний зв'язок, Нарцис наражається на небезпеку, коли бачить образ (відображення). Впізнавши себе у відображенні, він прирік себе на загибель, і тоді смерть залишається єдиним виходом. Втративши ілюзію, Нарцис помирає, але не може позбутися почуття, яке вона викликала. Втрачена надія, що його кохатимуть взаємно, то й життя втратило сенс.

Мотив впізнання у творі Овідія змінюється мотивом смерті. Нарцис бажає собі смерті й усвідомлює, що смерть наближається, він – у розпачі, бо перестане існувати й об'єкт любові адже це лише прекрасна форма, створена помилковим уявленням. Його сльози зрушують поверхню води – і образ на якийсь час пропадає. Зникнення відображення – означає наближення смерті, в будь-якому випадку, воно включене в низку подій, поєднаних фізичними та психічними процесами. Причиною смерті Нарциса стало фізичне та духовне виснаження. Цей мотив простежується в епізоді про відображення, який

представлений метафорично: його доречно назвати мотивом голоду та спраги. Нарцис приходить до озера саме для того, щоб утамувати спрагу, і тут виникає «спрага любові». Пристрасть сильніша за голод, і образ, що зник, юнак викликає для того, щоб дати поживу уяві. Коли відображення не з'являється, Нарцис з відчаю б'є себе в груди так, що вони стають червоними, мов їстівні фрукти – яблука та виноград. Мотив голоду та спраги може почасти розглядатися як другорядний щодо мотиву нещасного кохання або як метафоричний його варіант.

З меншою деталізацією в Овідія трактується один з елементів розповіді, який формує ще один незалежний епізод, в якому – Юнона позбавила Ехо можливості говорити: «Тільки те, що закінчує мову, слово подвоює німфа тепер, лиш почуте повторить» [3, с. 76]. Цей епізод містить розповідь про Тиресія, Юнону та Юпітера. Ідеться про мотив помсти, який є важливою складовою у цьому контексті.

Тричі у розповіді про Нарциса згадується лейтмотив трансформації, чи перетворення: вперше в епізоді про Юнону – Ехо майже втратила мову, вдруге – в епізоді про Нарциса, де він стає квіткою, і втретє – в епізоді про Ехо, де німфа перетворюється на скелю (камінь). Протягом століть, починаючи із Середньовіччя, існували різні інтерпретації мотивів, пов'язаних з перетворенням Нарциса. З цим образом пов'язувалися різні властивості квітки: нарцис – гарна, отруйна, приваблива але непотрібна квітка, швидко в'яне, має специфічний запах, і росте в ізольованих місцях біля води. За описом Овідія квітка має жовте осердя, білі пелюстки, поет не згадує про її зв'язок з долею героя: «Квітку, в якій довкіл пелюстки, мов сніжинки біліли» [3, с. 80]. У тексті немає відомостей про те, що нарцис – це результат перетворення тіла. Тіло щезло, а квітка з'явилася на його місці. Цей факт можемо розглядати як розвиток мотиву ілюзії: мертве тіло зникло, за життя воно ввело в оману свого власника, змусивши його покохати те що не існує, і забрати це кохання із собою у царство мертвих.

У дослідженнях професора класичної літератури Карлтонського університету К. Ціммермана, присвячених образу Нарциса, перелічені всі відомі версії міфу про нього. Зокрема, розглянуті версії, пов'язані з перетворенням у квітку, і запропонована цікава інтерпретація, де порівнюється любов нарцисів до води і міфологічного героя [див. 8, с. 1–25].

Існують інші версії трактування Овідієвого міфа. Шведська дослідниця Луїс Вайн доводить, що Нарцис не є символом самокоханості: «Narcissus is not presented as a symbol of self-love in general» [6, p. 19]. А. Ф. Гарді, який також вивчав творчість Овідія, розглядає історію Нарциса як відповідь на античну філософську дискусію про ілюзію і реальність з посиланням на почуття і психологію пристрасті [див. 5, р. 143–173].

Оскільки, психологія міфологічного героя Нарциса відрізняється від психології людей наступних історико-культурних епох, у літературних творах нерідко спостерігаються зміни в протосюжеті, його осучаснення. З погляду функціонально-аксіологічної орієнтації, одним із найважливіших моментів у літературному творі є те, що міфологічна структура виявляється

художньою моделлю моральних, естетичних і духовних проявів людської поведінки. Варто зазначити, що в літературному творі оцінка морально-етичних аспектів поведінки Нарциса як носія певних рис часто відіграє провокаційну роль. Міфологічна структура містить оцінність, значну аксіологічну інформацію: образи належного – неналежного, доброго – поганого, позитивного – негативного є життєвою моделлю-мірою або символом. З погляду синхронії (одномоментність виникнення) або діахронії (функціонування в історичному часі) аксіологічність нарцисизму визначається по-різному. Часто саме осучаснення спричиняє зміну соціально-психологічного мотивування вчинків головного героя.

У мистецтві, як і в літературі, образ Нарциса – явище поширене. Упродовж культурної історії людства сюжет про Нарциса інтерпретується у різних творах мистецтва. Його використовували живописці (А. Бойд, К. Брюллов, Леонардо да Вінчі, С. Далі, Караваджо, Г. Кафі, Ф. Лемуен, Н. Пуссен, З. Серебрякова, Дж. Вотерхаус, Т. Шевченко та ін.), скульптори (П. Дюбуа, Поліклет, Челліні), композитори (К. В. Глюк, М. Черепнін). До маньєризму і бароко художники підносять обман зору, дзеркала, що спотворюють реальність, оптичні двозначності та ілюзії, основані на відображенні.

Міф про Нарциса набув особливої актуальності у перехідний період, на межі XVI – XVII століть, від мармуру Челліні до живописних інтерпретацій Караваджо і Пуссена. Останній, точно наслідуючи Овідія, як і античні художники, не акцентує уваги на відображенні у воді, тоді як Караваджо, започаткувавши барочну традицію, дзеркально протиставляє фігуру Нарциса і її відображення як молодість і старість, життя і смерть.

Зверталися до мотивів нарцисизму й українські художники. Так, малюнок «Нарцис та німфа Ехо» створений Т. Шевченком на сюжет «Метаморфоз» Овідія. Український митець, лаконічно пом'якшивши акценти сепії, психологічно змістив колоритно витримані деталі живописними засобами. «Пластика малюнка, тісний контакт з класичним стилем міфу, їхнім сюжетом, перевага світла над тінню виділяють «Нарциса та німфу Ехо» з десятка малюнків часів заслання поета», – зауважує М. Шах-Майстренко [4, с. 252].

Переосмислення нарцисизму та образу Нарциса здійснюється митцями в різних напрямках. Вони розроблялися й в інших видах мистецтва – від малярства до музики; функціонують як номени, як поняття поза межами художнього мислення: від публіцистики та соціології до психології. Поєднавши у своїй змістовій структурі досвід багатьох поколінь різних народів, ці традиційні структури забезпечують стабільну еволюцію людства, підсилюють її гуманістичний потенціал і «в кінцевому результаті наближають олюднене майбутнє» [2, с. 208].

З огляду на неодноразову апеляцію письменників до нарцисизму в літературі кінця XIX – початку XX століття, є підстави констатувати встановлення традиції. Тому ця структура розглядається в річищі еволюції функціонування її в різні культурно-історичні епохи. При цьому в процесі

рецепції відбувається онаціоналення даної міфологічної структури, тобто створення свого національного своєрідного твору на основі першозразка з античної літератури. Рецепція нарцисизму супроводжується втратою, певною мірою, первинної інтерпретації і водночас появою нових значень і бачень. Поява і функціонування цієї структури в європейській літературі зумовлена різноманітними її інтерпретаціями та відтворенню. Отже, нарцисизм – це особливий спосіб художнього відображення і перетворення дійсності.

Література

1. Лісовий І. Античний світ у термінах, іменах і назвах / Лісовий І. – К. : Вища школа, 1988. – 200 с.
2. Нямцу А. Є. Загальнокультурна традиція у світовій літературі / Нямцу А. Е. – Чернівці : Рута, 1997. – 223 с.
3. Овідій П. Н. Метаморфози / Овідій П. Н. ; [пер. з лат., передм. та прим. А. Содомори]. – К.: Дніпро, 1985. – С. 76–80.
4. Шах-Майстренко М. І. Шевченко і антична культура / Шах-Майстренко М. І. – К. : Фахівець, 1999. – 288 с.
5. [Hardie P. R.](#) Ovid's Poetics of Illusion / [Philip R. Hardie](#). – Cambridge : Cambridge University Press, 2002. – 365 p.
6. Vinge L. The Narcissus Theme in Western European Literature up to the Early Nineteenth Century / Louise Vinge ; [translated by Robert Dewsnap, Lisbeth Gronlund and Nigel Reeves, Ingrid Soderberg–Reeves]. – Lund, Sweden : Gleerups, 1967. – 448 p.
7. Wheeler S. M. Narrative dynamics in Ovid's Metamorphoses / [Stephen Michael Wheeler](#). – Tübingen : Gunter Narr Verlag, 2000. – 174 p.
8. Zimmerman C. Pastoral Narcissus: a study of the first idyll of Theocritus / Clayton Zimmerman. – Boston : Rowman & Littlefield, 1994 – 111p.

Анотація

Гладка Н. В. Інтерпретація міфу про Нарциса та нарцисизму в «Метаморфозах» Публія Овідія Назона.

У статті проаналізована роль нарцисичних мотивів з твору «Метаморфози» у формуванні поняття «нарцисизм». Доведено, що передовсім тлумачення образу Нарциса Овідієм уможливило появу нових різнопланових інтерпретацій. Визначено, що одним із найважливіших моментів, з погляду функціонально-аксіологічної орієнтації, у «Метаморфозах» є те, що нарцисизм виявляється художньою моделлю моральних, естетичних і духовних проявів особистості. Зазначається, що інтерпретація морально-етичних аспектів характеру Нарциса як носія певних рис стає визначальною при рецепції цього образу в літературі наступних культурно-історичних епох.

Ключові слова: інтерпретація, міф, мотив, Нарцис, нарцисизм, образ.

Аннотация

Гладкая Н. В. Интерпретация мифа о Нарциссе и нарциссизма в «Метаморфозах» Публия Овидия Назона.

В статье проанализирована роль нарциссических мотивов из произведения «Метаморфозы» в формировании понятия «нарциссизм». Доказано, что толкования образа Нарцисса Овидием способствовало появлению новых разноплановых интерпретаций. Определено, что одним из важнейших моментов, с точки зрения функционально-аксиологической ориентации, в «Метаморфозах» является то, что нарциссизм проявляется художественной моделью моральных, эстетических и духовных проявлений личности. Отмечается, что интерпретация морально-этических аспектов характера Нарцисса как носителя определенных черт становится определяющей при рецепции этого образа в литературе последующих культурно-исторических эпох.

Ключевые слова: интерпретация, миф, мотив, Нарцисс, нарциссизм, образ.

Summary

Hladka N. V. Interpretation of the myth of Narcissus and narcissism in «Metamorphoses» by Publius Ovidius Naso.

The article deals with the role of narcissistic motives in «Metamorphoses» in shaping the concept of «narcissism». It is proved that the interpretation of the image of Narcissus by Ovid enabled the emergence of new diverse interpretations. It was determined that one of the most important moments in terms of functional axiological orientation in «Metamorphoses» is the fact that narcissism is regarded as artistic model of moral, aesthetic and spiritual manifestations of personality. It is noted that the interpretation of the Narcissus' moral and ethical aspects as a carrier of certain features is crucial in the image reception in the following cultural and historical epoches literature.

Keywords: interpretation, myth, motive, Narcissus, narcissism, image.

Стаття прорецензована та рекомендована до друку доктором філологічних наук, доцентом кафедри романської філології та компаративістики Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка О. О. Бистровою.